

Отримано: 31 березня 2023 р.

Прорецензовано: 15 квітня 2023 р.

Прийнято до друку: 4 травня 2023 р.

e-mail: shumeykoolena@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7315-4858>

Resaarcher ID: 0110471

e-mail: tmberest@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8432-8270>

Researcher ID: E-9445-2014

DOI: 10.25264/2519-2558-2023-17(85)-155-158

Шумейко О. А., Берест Т. М. Теоретичні передумови лінгвістичного дослідження комічного в українській поезії кінця XX – початку XXI століття. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2023. Вип. 17(85). С. 155–158.

УДК: 821.161

Шумейко Олена Анатоліївна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Берест Тетяна Миколаївна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»

ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КОМІЧНОГО В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ КІНЦЯ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

У статті виявлено та досліджено особливості новітньої поетичної мови та її диференційні ознаки. Акцентовано увагу передусім на тих ознаках поетичної мови, які відображають її історичну динаміку в усій своїй суперечливості та виокремлюють її як таку, що має свої типові риси (експресивну насиченість, естетичну значущість та ін.), і водночас постає як конкретне історичне явище.

Статтю присвячено аналізу поетичної мови як лінгвістичного та естетичного об'єкту, що потребує вивчення в усій при-таманній йому складності, неоднорідності й суперечності, діалектичній єдності всіх компонентів. Комічне у філософській, громадянській та любовній ліриці відіграє надзвичайно важливу роль, що проявляється в смислово-й композиційному планах художнього тексту. Предметом аналізу є комічне в українській поезії означеного періоду, що жодним чином не обмежується ні окремим різновидом, ні творчістю одного поета.

У цілому поетична мова визначає засоби творення комічного, їх парадигму та обсяг. Розвиток поетичної мови безпосередньо позначається на особливостях мовного вираження комічного. Аналіз складових елементів поетичної образності є однією з основних передумов лінгвістичного дослідження специфіки різноманітних мовних засобів та прийомів творення комічного, зокрема щодо емоційно-експресивного заряду та оцінної семантики.

Мовний засіб творення комічного є досить важливим і цінним, адже за його допомогою досягається певний художній ефект, саме мовні засоби активізують у читача осмислення комічного на денотативному рівні, де важливу роль відіграє енциклопедична інформація, пресупозиція тощо.

Ключові слова: комічне, поетична мова, лінгвістичний аналіз, поетичний образ, українська лірика, поезика комічного.

Shumeyko Olena,
Associate Professor of the Department of Cultural Studies, Ph.D. in Philology, Docent,
Yaroslav Mudryi National Law University
Berest Tetiana,
Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies, Ph.D. in Philology, Docent,
Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

THEORETICAL BACKGROUND OF THE LINGUISTIC STUDIES OF COMIC IN UKRAINIAN POETRY AT THE END OF XX AND THE BEGINNING OF XXI CENTURIES

The article reveals and investigates the peculiarities of modern poetic language and its differential features. Attention is primarily focused on those features of the poetic language that reflect its historical dynamics and allow us to classify the poetic language as one that, while preserving its universal typological features (expressive richness, aesthetic significance, etc.), at the same time appears as a specific historical phenomenon.

The article is devoted to the analysis of poetic language as a linguistic and aesthetic object that needs to be studied in all its inherent complexity, heterogeneity and contradiction, and dialectical unity of all components. The comic plays an extremely important role in philosophical, civic, and love lyrics, which is manifested in the semantic and compositional plans of the artistic text. The subject of the research is the comic in different genres of lyrics, that is, the subject itself is not limited in any way to a single variety or the work of one poet.

In general, poetic language determines the means of creating the comic, its paradigm, and its scope. The development of the poetic language directly affects the peculiarities of the linguistic expression of the comic. The study of the constituent elements of poetic imagery is an important condition for the linguistic analysis of the specifics of linguistic means and techniques of comic creation, in particular with regard to emotional and expressive charge and evaluative semantics.

The linguistic means of creating the comic is quite important and valuable because with its help a certain artistic effect is achieved, it is the linguistic means that activate the reader's understanding of the comic at the denotative level, where encyclopedic information, presupposition, etc., play an important role.

Keywords: comic, poetic language, linguistic analysis, poetic image, Ukrainian lyrics, poetics of the comic.

Проблема комічного упродовж тривалого часу перебуває в полі зору зарубіжних та вітчизняних науковців. Численні дослідження цього явища, його сутності тощо не демонструють цілісного опису комічного. Очевидно, його й не може бути,

оскільки труднощі всеосяжного пояснення цього явища зумовлені по-перше універсальністю комічного, а по-друге його надзвичайною динамічністю.

Актуальність зумовлюється необхідністю цілісного опису комічного в українській поезії означеного періоду, зокрема потребою дослідження теоретичних засад лінгвістичного аналізу комічного в поетичній мові кінця XX – початку XXI століття.

Наша **мета** полягає у виявленні та аналізі теоретичних передумов лінгвістичного дослідження комічного в українській поезії означеного періоду. Щоб вирішити поставлені нами **завдання**, маємо розглянути **предмет** дослідження у двох ракурсах: інтенсивному та екстенсивному. Перший передбачає виявлення та своєрідне структурування парадигми комічного в мові української поезії кінця XX – початку XXI століття. Другий, тісно пов'язаний з першим, передбачає поглиблене вивчення естетичної природи комічного, особливостей конструктивно організуючої ролі поетичного слова в процесах його творення. Розмірковуючи над змістом терміна «поетика», Е. Соловей зазначає, що потрібно спробувати надати власне визначення терміна «поетика» і погодитися з тим, що це художня складова твору як цілісна система творчих засад та конкретних завдань. Означені завдання надають можливості вести дослідження як цілісне, системне, структуроване та закономірне (Соловей, 1999). Очевидно, релевантні ознаки цього поняття можна, звичайно, з певним застереженням поширити і на зміст робочого терміна «поетика комічного», пам'ятаючи при цьому, що йдеться все-таки не про цілісність художнього твору, а про цілісність, системність, повторюваність певних творчих принципів вираження комічного в усіх його типологічних виявах (гумор, іронія, сатира та сарказм).

Варто звернути увагу на те, що об'єктом дослідження є комічне в українській ліриці в тих жанрах, що належать до «серйозної» поезії, і жодним чином не залучаються до аналізу гумористичні та сатиричні твори. Ця теза жодним чином не свідчить про те, що в поетичних творах, які належить до філософської, громадянської чи любовної лірики, комічне є чимось неприродним. Навпаки, використання комічного в означених жанрах акцентує увагу на його важливості, що в першу чергу виявляється в змісті та структурі тексту художнього твору. Потрібно виокремити ще одну особливість об'єкта аналізу – це відсутність чіткої межі між комічним і некомічним, також досить часто вираження комічного є завуальованим. Саме на цій особливості вираження комічного акцентує увагу Іванишина О., стверджуючи, що сам по собі іронічний текст, і навпаки, будь-який текст у цілісному сприйнятті може мати іронічний ефект. Сприйняття цілісного твору не має меж. Перш за все йдеться про можливість, умінні і бажання поєднувати різноманітні складові твору для непередбачуваного чи неочікуваного результату сприйняття (Іванишина, 2006). Тому адекватне декодування комічного потребує особливої інтерпретаційної здатності, варто взяти до уваги роль адресата та адресанта у встановленні художньо-естетичної комунікації.

Зважаючи, що предметом аналізу є явище комічного в українській ліриці і який не конкретизується ні окремим жанром, ні творчим доробком одного поета, то виокремлюється декілька суттєвих питань, без з'ясування яких не можна в повній мірі переконливо й аргументовано вирішити поставлені завдання. Дослідження певних тенденцій має на меті виявити елементи повторення та системного вживання аналізованих явищ, що загалом наявні в українській ліриці окресленого періоду, а не конкретного його представника. Також, варто зазначити, що, акцентуючи увагу на аналізі віршових творів означеного часу, жодним чином не можна залишити поза увагою особливості творчого доробку конкретного автора. Беручи за основу загальні закономірності розвитку поетичної мови XX століття, мовні засоби творення комічного частково будуть відображати її основні ознаки. Насамперед виникає питання щодо висвітлення основних ознак новітньої віршової мови та виокремлення її класифікаційних рис.

Аналізуючи суттєві особливості віршової мови, В. Калашник зазначає, що при розгляді мови поетики як лінгвістичної категорії, варто робити акцент на художньо-естетичній природі та неповторності мови в художньому тексті. Мовознавець також підкреслює, що не варто відокремлювати розвиток віршової мови від розвитку літературної мови (Калашник, 1985). Як лінгвістичний та естетичний об'єкт дослідження поетична мова вимагає цілісного аналізу характерній їй ускладненості, різноманітності, суперечливості та діалектичній єдності усіх її компонентів. Для цього дослідження перш за все варто виявити ті риси віршової мови, що демонструють її історичний розвиток та дозволяють виокремити віршову мову як таку, що містить у собі як універсальні типологічні риси (художньо-експресивне наповнення, суб'єктивну оцінку та ін.), і водночас постає як конкретне історичне явище.

Для відповіді на питання про специфіку поетичної мови кінця XX – початку XXI століття потрібно розглянути поетичну мову не тільки в межах еволюції літературних напрямків і стилів, але водночас і в більш широкій низці соціальних процесів цього часу. Для художнього мислення й образного відображення світу означеного періоду характерним було: нова, більш складна, організація простору й часу в художніх творах; масштабність та «грандіозність» образів; відображення світу в динаміці; динамізм в образній структурі; активне прагнення до пізнання світу, до проникнення вглиб речей, у невидимий світ, у приховані відношення і зв'язки; образне втілення нових уявлень про структуру світу, про стосунки людини й світу, людини й природи тощо. До загальних рис художньо-образного мислення та відтворення навколишньої дійсності долучаються такі процеси: активне вживання тропів, виявлення принципу невизначеності та широке залучення внутрішніх роздумів тощо. До загальних структурних принципів, що організують віршову мову як специфічну структурно-функціональну систему, то відносяться такі: контекстуальна полісемія, принципи контрасту, поєднання різнопланових явищ.

Суттєві риси української віршової мови XX століття як виокремленого явища культурно-історичної традиції, що береться в повному обсязі її формо- та змістотворчих складників, функціональних комплексів, індивідуальних стилів і літературно-мистецьких шкіл, визначено в працях вітчизняних дослідників: С. Єрмоленко (Єрмоленко, 1999), В. Калашник (Калашник, 1985), Е. Соловей (Соловей, 1999) та ін. Українська поетична думка XX – початку XXI століття це своєрідний лінгво-естетичний феномен, що певним чином демонструє складні та суперечливі погляди представників творчого мистецтва, водночас відображає їхні ідейно-художні пошуки. Серед типологічних рис української віршової мови досліджуваного періоду, що детально проаналізовані науковцями, варто виокремити такі:

– використання традиційної символіки, що одночасно виступає як центральний образ віршового тексту, а також належатиме до поетичного словника конкретного автора;

- суб'єктивізація віршової мови, а саме наявність індивідуальних рис, що активно демонструють авторські новотвори, складові яких мають оцінну семантику;
- інтертекстуальність, що досягається за допомогою цитування творів попередників, поетичних ремінісценцій та натяків, актуалізації фольклорних образів та символів;
- посилення значущості прийомів художньо-естетичної актуалізації структури художнього слова.

Віршова мова загалом самостійно обирає засоби творення комічного та їх обсяг. Розвиток поетичної мови безпосередньо позначається на специфіці мовних засобів творення комічного.

Аналізуючи мовні засоби віршової мови, ми маємо справу не просто з певним набором мовних одиниць та художньо-естетичних прийомів творення комічного, а з цілісними ліричними образами, що впроваджені в мовних формулах. Для характеристики ліричного образу притаманні такі риси, як оцінність, динамічність та цілісність. Очевидно, що специфіка мовного оформлення цілісного художнього образу полягає не лише в підпорядкуванні окремих лінгвістичних одиниць текстові як цілому, а в поєднанні підпорядкованості із самодостатньою змістовною цінністю цих одиниць. З метою увиразнення ціннісної якості зображуваного об'єкта у процесі створення словесного образу мобілізуються всі можливі засоби мови. Ціннісне відношення має бути втілене у всій словесній формі твору. Поетичний образ орієнтовано на характеристику всіх образів віршового тексту, а саме, на неодмінну смислову глибину поетичного тексту. Саме ця риса відіграє важливу роль під час мовного дослідження лірики комічного, адже саме смислова глибина віршового тексту досить часто представлена образами, що демонструють різнопланову семантику, її виразну змістову наповненість.

Самі ж мовні одиниці як складові ліричного образу, що втілює комічне (гумористичне, іронічне, сатиричне, саркастичне) начало, обумовлюються нормами віршової граматики, що надає можливість порушувати стійкі в мові правила традиційного поєднання слів, використання різностильової лексики, недотримання норм мови та використання розмовних елементів тощо. Комічне досить часто й виокремлюється як таке лише в тексті під час аналізу домінант художньо-естетичної структури тексту. Сама природа комічного потребує – як один із методологічних принципів мовного аналізу поезики смішного – посиленої уваги до таких явищ як оцінка, оцінне значення, конотативність. В основі комічного завжди лежить оцінка, що виражається за допомогою мови і яка містить уже в своєму лексичному значенні або набуває в тексті оцінної семантики. Поетична мова творчо використовує наявні словесні засоби образності, а також активно поповнює їх запас новими утвореннями: різноманітні художні найменування, в основі лексичного значення яких лежить переосмислення певного слова в контексті іншого. Як наслідок змістового переосмислення виникає важлива складова нового цілісного значення, як конотативне значення, основою якого є вираження емотивно-оцінювального ставлення суб'єкта мовлення до зображуваного висловлюванням явища навколишньої дійсності. Вітчизняні мовознавці досить часто акцентують увагу на суб'єктивному началі комічного, у якому провідну роль відіграють саме оцінні значення. До характерних виразальних засобів комічного належать також несподіваність, незвичність, алегоричність у відтворенні дійсності, елементи фантастики. Названі характерні ознаки комічного відповідно визначають типові мовностилістичні засоби його вираження. До них належать каламбури, побудовані на подвійному смислі та грі слів, незвичні алегоричні сполучення, що вносять стилістичний ефект несподіваності, – оксюморон, порушення стилу та ін.

Комічне є художньо-естетичним феноменом, в основі якого лежить переосмислення будь-яких явищ, подій тощо у площині оцінного значення. Отже, і сама структура комічного образу певним чином демонструє одиниці мови з емоційною та оцінною семантикою. Складова оцінного значення може посідати будь-яке місце в побудові значення слова.

Варто зазначити, що однією з важливих умов лінгвістичного аналізу мовних засобів і прийомів творення комічного є дослідження складових частин ліричної образності в площині актуалізації їхнього емоційного та експресивного забарвлення та оцінності значень. Аналіз комічного передбачає посилену увагу не тільки до семантики мовних одиниць, особливостей їх синтагматики, а також тих явищ, що перебувають поза мовою – явищ навколишньої дійсності. Комічне обов'язково (більшою чи меншою мірою) пов'язане із серйозністю: знання світу подій, стану речей у їх нормованому значенні надає можливість досягнути розвитку подій, що зображуються, за оцінною шкалою. Варто акцентувати увагу на тому, що комічне базується на залученні лексичного значення слова як цілого образу, а також його складових. Отже, під час лінгвістичного аналізу засобів та прийомів творення комічного потрібно робити акцент не лише на мовних чинниках, але й на тих чинниках, що не належать до мови. Однією з основних властивостей комічного є його незвична динамічність та ігрова здатність до маскування. Відхилення від норми, перетин у контекстах різностильових одиниць, обігравання внутрішньої форми й контекстуальна реалізація значень, що «включають» зображуване явище у світ ігрової лексичної семантики, нарешті, побудова ситуацій, у яких акцентуються певні сторони дійсності, – усе це чинники вербально-рефлексивної конструктивно-художньої побудови комічного.

Комічне – це категорія поезики та естетики, в основі якої лежить суперечливість між змістом явища чи предмета та його формою, що намагається продемонструвати свою значущість та повноцінність. Джерелом комічного може бути не лише підміна змісту, значення самої інформації, але й не дотримання певної міри тощо. Сміх допомагає виявити та розкрити щось негативне, що намагається заявити про якусь серйозність. За допомогою комічного змальовуються будь-які явища навколишньої дійсності, побутові ситуації, складові поведінки, що перебувають в суперечності з об'єктивним ходом історії, з естетичними ідеалами. Щодо жанрів комічного, то вони досить умовно розмежовуються між собою за градацією оцінки. Чітко визначеної межі між гумором, іронією, сатирою та сарказмом не існує. Вони взаємодіють між собою, досить часто переходячи одне в одне, яскраво увиразнюючи при цьому характерні особливості. Як складова поетичного твору комічне впроваджується в його будову за допомогою засобів та прийомів мови, які допомагають увиразнити комічний ефект, підкреслити оцінність зображуваного.

Комічне в українській поезії означеного періоду являє собою форму естетичної критики, що в своїй основі містить усвідомлене і активне сприйняття зображуваного читачем. Варто зазначити, що читач самостійно доєднується до процесу творчого пізнання навколишнього дійсності, надає власну критичну оцінку певних подій, а це у свою чергу передбачає самостійну мисленеву роботу щодо пізнання естетичних ідеалів, подій, що і є об'єктом критики та висміювання. Для комічного характерна особливість, яка вбачається у певному очищенні від негативних явищ за допомогою сміху. Якщо

говорити про традиційні національні риси комічного, то вони відповідно до історичних умов та розвитку суспільства будуть зазнавати певних змін. Мова як засіб творення комічного існує не сама по собі, не відокремлено від автора, за допомогою мови демонструється його духовний світ, його переконання. За допомогою художніх образів, створених поетом, читач знайомиться з навколишнім світом саме через авторську призму бачення зображуваного явища. Цінність і важливість мовних засобів творення комічного полягає не лише в тому, що вони допомагають створити сміхову оцінну ситуацію, а і в тому, що вони продукують мислетворчу діяльність у читача.

Література:

1. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: (стилістика та культура мови. Київ : Довіра, 1999. 431 с.
2. Івашина О. Червона шапочка іронії або іронія як кістка і привид буття. *Іронія: збірник статей*. Львів : Літопис; Київ : Смолоскип, 2006. С.101–108.
3. Калашник В. С. Особливості слововживання в поетичній мові: навч. пос. Харків : ХДУ, 1985. 68 с.
4. Соловей Е. С. Українська філософська лірика: навч. пос. зі спецкурсу. Київ : Юніверс, 1999. 368 с.

References:

1. Yermolenko S. Ya. Narysy z ukrayins'koyi slovesnosti: (stylistyka ta kul'tura movy) [Essays on Ukrainian philology: (stylistics and language culture)]. Kyiv : Dovira, 1999. 431 s.
2. Ivashyna O. Chervona shapochka ironiyi abo ironiya yak kistka i pryvyd buttya. *Ironiya: zbirnyk statey* [The red cap of irony or irony as a bone and a ghost of being. *Irony: a collection of articles*]. L'viv : Litopys; Kyiv : Smoloskyp, 2006. S.101–108.
3. Kalashnyk V. S. Osoblyvosti slovovzhyvannya v poetychniy movi: navch. pos. [Peculiarities of lexeme usage in poetic language: teaching. Study Guidance] Kharkiv : KhDU, 1985. 68 s.
4. Solovey E. S. Ukrayins'ka filosof's'ka liryka: navch. pos. zi spetskursu [Ukrainian philosophical lyric poetry: teaching. Study Guidance for an elective course]. Kyiv : Yunivers, 1999. 368 s.